

Creștinii și cultura (8)

Cetățeni ai cerului pe pământ

Cuprinsul

Din viața reală.....	1
O problemă inevitabilă	2
Ce este cultură?	3
Iabal, Iubal și Tubal-Cain	4
Misiunea culturală.....	5
Arta în Vechiul Testament	8
Noul Testament.....	10
Ceștile și farfuriile profesorului Waterink.....	12
Trebuie să ne decidem.....	15
Pericolul legalismului.....	17

Din viața reală

Trei situații, pe care le-am putea denumi că ele caracterizează viața culturală a timpului nostru:

- În Detroit trăiește Samuel Wagstaff Jr.¹ El deține o foaie de hârtie în formatul 62 x 50 centimetri, pe care cineva a tras liniuțe cu creionul în timp de 37 de minute, pe cincisprezece rânduri. Cele 3879 de liniuțe stau aliniate ca soldații, sunt semnate de Robert Morris, datate 2.12.61, iar foaia poartă titlul „37 minute, 3879 linii”.² Robert Morris era un artist american (1931–2018). Foaia de hârtie este considerată o operă de artă. Ea este studiată ca atare cu seriozitate și comentată de către specialiști.³
- Plouă. Domnul Jansen pedalează mai repede decât de obicei spre casă. Nu numai din cauza ploii, ci și pentru că vrea să ajungă acasă. Ieri a primit cadou un dublu LP minunat cu „Anotimpurile” lui Haydn. Domnul Jansen iubește muzica clasică și regretă foarte mult că nu a putut asculta acest disc (o înregistrare a Filarmonicii din Viena sub bagheta lui Herbert von Karajan) ieri seară. Dar în seara aceasta are timp pentru asta! Pedalează și mai puternic pentru a ajunge mai repede acasă.
- Sala este arhiplină: sute de tineri se înghesuie în fața ușii. De fiecare dată când ușa se deschide puțin, o undă asurzitoare de muzică se aude afară. Ritmurile zgomotoase

¹ Nota redacției: Americanul Samuel Wagstaff Jr. (1921–1987) a fost curator de artă contemporană într-un muzeu din Detroit și un cunoscut colecționar de artă.

² Nota redacției: Imaginea poate fi vizualizată și online:
<https://www.library.fordham.edu/digital/item/collection/artHistoryDB/id/1148>.

³ Exemplu preluat din W.L. Meijer, *Kunst en Maatschappij*, Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1977, pag. 200.

captivează mulțimea; lămpile strălucitoare se aprind și se sting rapid în penumbră. Fanii năvălesc pe scenă și sunt reținuți cu greu de agenții de ordine; câteva fete leșină ... Hard rock-ul continuă.

Întrebarea abordată în acest capitol se impune imediat cu insistență: Care ar trebui să fie atitudinea unui creștin credincios față de cultură? Probabil că majoritatea creștinilor credincioși, care citesc aceste rânduri, și-au format deja o opinie clară despre ce este acceptabil și ce nu este acceptabil pentru un creștin credincios.

Domnul Jansen poate fi un bun creștin în ochii multora. Creștinul credincios obișnuit, pe de altă parte, va simți o aversiune (poate nefondată?) față de a treia situație. Și primul exemplu? Unii nu vor respinge această concepție despre artă, alții o vor respinge în mod categoric, iar alții vor considera că este o chestiune complet neutră.

O problemă inevitabilă

Problema cu care ne confruntăm acum: Care este poziția creștinului credincios față de cultură? După ce în această carte am prezentat în capitolele 2-5 poziția fundamentală a creștinului credincios în această lume, ne-am ocupat în capitolul 6 de relația noastră cu statul și în capitolul 7 de munca noastră de zi cu zi. Cu toate acestea, *un* aspect a rămas deschis: chiar ca și creștini credincioși, intrăm în contact cu cultura din jurul nostru atât la locul de muncă, cât și în timpul liber. Ce ar trebui să facem? Să respingem totul? Să acceptăm totul? Sau să acceptăm unele lucruri și să le respingem pe altele? Și care este criteriul în acest caz? Este evident pentru toată lumea că nu este ușor să dai răspunsuri gata formulate în acest domeniu; trebuie să recunosc sincer că mi-a fost cel mai greu să scriu acest ultim capitol.

Cu siguranță, există creștini credincioși care au mult mai puține dificultăți în acest sens. Cultura, arta, muzica, literatura sunt pentru ei inamici în egală măsură. Departate de acest domeniu! A se distanța de lume; a evita tot ce se poate cumpăra în lume – aceasta este, în viziunea lor, soluția simplă. Poate că și printre cititorii acestei cărți se află unii care sunt de aceeași părere și se întreabă, poate puțin supărați, de ce este necesar acest ultim capitol.

Ei bine, *este* necesar, pentru că nu putem evita această problemă, oricât de mult am dori. Exemplele menționate la începutul acestui capitol clarifică acest fapt. Domnul Jansen poate fi un creștin sincer; poate că nu se uită niciodată la filme cu conținut sexual sau violent; poate că detestă muzica rock; probabil consideră arta modernă fără valoare, dar, în felul său, el intră totuși în contact cu cultura. Și nici măcar nu o face cu dezgust, pentru că probabil petrece o seară plăcută ascultând „Anotimpurile” lui Haydn. Nu, nu putem rezolva problema relației dintre creștinii credincioși și cultură vorbind despre cultură doar în termeni de abstenență. Și asta dintr-un motiv simplu: o separare absolută nu este posibilă, cu excepția poate a unei forme foarte extreme de viață monahală.

Nu mergi niciodată la teatru sau la cinema? La televizor vezi exact același lucru! Nu ai televizor? Radioul tău din mașină te inundă cu aceleași expresii culturale. Sau poate nu ai radio? Ziarele pe care le citești îți aduc viața culturală direct la ușa ta. Dar poate că nici ziarul nu le citești? Tot nu ai ajuns la destinație, pentru că toate cărțile pe care le citești sunt impregnate de spiritul culturii actuale. Poți să nu-i citești pe Jan Wolkers și Gerard Reve, dar cu siguranță nu-

ți ușurezi situația dacă citești, de exemplu, A.M. de Jong, Theun de Vries sau Frederik van Eeden.⁴

Chiar dacă te limitezi la romane fără importanță, înghiți o anumită formă de cultură – și nu este cea mai bună formă. Deci, fără cărți? Dar cum rămâne cu revistele la care ești abonat? Majoritatea revistelor respiră, de asemenea, spiritul vremii, chiar dacă nu sunt lecturi pornografice! Și dacă revistele tale nu te pun în contact cu cultura, atunci poate că ai, la fel ca domnul Jansen, o colecție de discuri. Asculți doar muzică spirituală? Bine, dar și asta este o formă de cultură. Și nu uita de reproducerile care atârnă pe peretele din sufrageria ta. Totul – chiar și mobilierul, hainele, designul mașinii tale – exprimă, chiar dacă doar vag, ceva din cultura actuală.

Pe scurt: problema este inevitabilă. Fiecare dintre noi are de-a face cu cultura și cu toții trebuie să ne stabilim atitudinea față de ea.

Ce este cultura?

Din cele menționate mai sus reiese că există adesea o mare confuzie cu privire la ceea ce este de fapt cultura. Opinia unora că creștinii credincioși ar trebui să evite orice contact cu cultura se bazează aparent pe faptul că termenul „cultură” este limitat la artă și divertisment. Cei care fac aceasta se pierd însă în ceață. Designul unei mese este la fel de mult un produs cultural ca și Simfonia a V-a de Beethoven, croiala unui costum confecționat la fel ca o carte de Heinrich Böll.

Așadar, ar fi bine să explicăm mai întâi, în câteva puncte, ce este de fapt cultura. Cuvântul „cultură” provine din cuvântul latin *colere*, care înseamnă „a cultiva”. La fel ca în cuvântul nostru „civilizație”, acesta conține ideea că ceva este prelucrat, șlefuit, civilizat, cultivat.⁵ Ce este prelucrat atunci? Natura din jurul nostru. Noi, oamenii, nu trăim ca animalele în natura neprelucrată; noi am supus natura cu ajutorul a tot felul de unelte și am făcut-o utilă pentru scopurile noastre, și astfel a apărut cultura. *Cultura este natura prelucrată*. Aceasta înseamnă patru lucruri:

- a. Natura este obiectul acestei prelucrări, baza și materialul pentru cultură. Pentru a construi o casă, de exemplu, este nevoie de pietre. Cultura nu este altceva decât o continuare a ceea ce este dat în creație: în acest sens, ea nu este ceva străin, ceva care nu aparține acestei lumi.
- b. Pe de altă parte, însă, prelucrarea este necesară. Este remarcabil faptul că natura se pretează la prelucrare. Se pare că Dumnezeu a creat lumea astfel încât natura să poată fi prelucrată. Aceasta arată încă o dată că cultura în sine nu este deloc păcătoasă. Dumnezeu a pus în creație posibilitatea culturii.
- c. Prelucrarea se face prin mintea omului. Și aici este remarcabil modul în care Dumnezeu a creat mintea omului, astfel încât aceasta să fie capabilă să analizeze, să ordoneze și, cum spunem noi, să fie creativă. Se pare că intenția lui Dumnezeu a fost ca noi să ne

⁴ Notă redacției: Jan Wolkers (1925–2007) și Gerard Reve (1923–2006) au fost autori olandezi renumiți ai literaturii postbelice. A.M. de Jong (1888–1943) și Theun de Vries (1907–2005) s-au opus fascismului în calitate de scriitori, iar Frederik van Eeden (1860–1932) a fost scriitor și reformator social.

⁵ Nota redacției: Fraza anterioară se referă la cuvântul olandez *beschaving*, care se traduce prin „civilizație”. Acesta provine de la verbul *beschaven*, care înseamnă „a netezi”, „a rafina”, „a șlefui”. În limba germană s-ar putea face o legătură între „cultură” și „cultiva”.

Cetățeni ai cerului pe pământ

raportăm la creație în acest mod. Din acest punct de vedere rezultă însă și faptul că mintea omului va exprima întotdeauna ceva din ea însăși atunci când prelucrează natura. Cultura este întotdeauna realizarea unei idei – oricât de simplă ar fi ea – în natură. Prin urmare, cultura nu este niciodată lipsită de sens. Întotdeauna se exprimă ceva; vom reveni asupra acestui aspect.

- d. Rezultatul acestei prelucrări are o anumită valoare. Valoarea nu este indiferentă; gusturile pot fi discutabile! Dumnezeu a dat omului o anumită capacitate de discernământ moral (conștiința), un simț estetic și capacitatea de a gândi logic. Astfel, suntem capabili să evaluăm valoarea morală, estetică și logică a expresiilor culturale. Binele și răul nu sunt același lucru; există o diferență morală între ele. Frumosul și urâtul nu sunt nici ele același lucru; cu toții putem face această distincție într-o anumită măsură. O teorie științifică nu poate fi în același timp adevărată și falsă; asta ne spune capacitatea noastră de gândire logică.

Iabal, Iubal și Tubal-Cain

Ceea ce am expus mai sus în câteva puncte este deja exprimat în primele capitole ale primei cărți a lui Moise. Deja la începuturile umanității întâlnim primele elemente ale „culturii”, și anume în istoria descendenților lui Cain.

- **Geneza 4.17-22:** Și Cain a cunoscut pe soția sa și ea a rămas însărcinată și a născut pe Enoh. Și el a zidit o cetate și a pus numele cetății după numele fiului său Enoh. Și lui Enoh i s-a născut Irad; și Irad a născut pe Mehuiael; și Mehuiael a născut pe Metușael; și Metușael a născut pe Lameh. Și Lameh a luat două soții: numele uneia era Ada și numele celeilalte, Tila. Și Ada a născut pe Iabal: el a fost tatăl celor care locuiesc în corturi și cresc vite. Și numele fratelui său era Iubal: el a fost tatăl celor care mânuiesc harfa și fluierul. Tila, de asemenea, a născut și ea pe Tubal-Cain, făuritorul tuturor felurilor de unelte de aramă și de fier. Și sora lui Tubal-Cain era Naama.

Pe scurt, aici găsim diferitele elemente de bază ale culturii:

- a. Există o *cetate*: un sistem ordonat de conviețuire. Cain o numește după numele fiului său Enoh (Geneza 4.17).
- b. În numele celor trei fii ai lui Lameh regăsim trei aspecte ale vieții *culturale*:
 - viața agricolă (Iabal a devenit tatăl celor care locuiesc în corturi și cresc vite; Geneza 4.20)
 - arta și muzica (Iubal a devenit tatăl tuturor celor care cântă la harfă și cu fluierul; Geneza 4.21)
 - viața industrială (Tubal-Cain a fost tatăl fierarilor, al tuturor celor care prelucrează aramă și fier; Geneza 4.22)

Ce concluzii putem trage din acest pasaj? Din nou, este necesară o mare prudență. Pe de o parte, nu trebuie să uităm că cultura este plasată aici în mod explicit în contextul lumii omenești fără Dumnezeu, rebele, care crede că poate să nu țină seama de Dumnezeu. Cain întemeiază o cetate, iar această cetate este, după titlul unei cărți a lui Harvey Cox, o „cetate seculară” (engl. *The Secular City*⁶), cetatea omului. Dumnezeu nu are niciun loc în această viață culturală.

⁶ Nota redacției: În limba germană, a apărut în 1965 sub titlul *Stadt ohne Gott? (Orașul fără Dumnezeu)*.

Cetățeni ai cerului pe pământ

Nu trebuie să credem că această situație ar fi cu mult diferită în zilele noastre. Arta, industria, timpul liber, muzica sunt multe părți ale caruselului diabolic pe care satan l-a construit pentru a face viața oamenilor pe pământ cât mai plăcută posibil, astfel încât aceștia să nu se ocupe de lucrurile eterne. Pe de altă parte, nu trebuie să cădem acum într-o atitudine extremă. Poate că este adevărat că satan abuzează de aceste lucruri în scopurile sale și că o lume umană ostilă lui Dumnezeu le folosește cu prea mare plăcere pentru propriile plăceri, dar asta nu înseamnă că ele ar fi *păcătoase* în sine.

Așadar, nu ne putem mulțumi să citim fluent Geneza 4 și să tragem concluzia: Vedeți, orice cultură este rea! S-a arătat deja că nimeni nu poate urma în mod consecvent această concluzie. Pentru că atunci nu am mai putea lucra în agricultură (Iabal) sau în industrie (Tubal-Cain) și nu am mai putea să le dăm copiilor noștri lecții de pian! Istoria descendenților lui Cain ne învață însă următoarele: cultura este folosită abuziv de oamenii acestei lumi pentru a-L putea uita pe Dumnezeu. Așa este situația și astăzi.

Poate că observațiile anterioare au clarificat puțin ce este de fapt cultura. Nu iau în considerare aici faptul că cultura poate fi diferită în funcție de loc și de timp: vorbim despre o cultură egipteană și una chineză, despre o cultură occidentală și una africană. După această remarcă introductivă, este însă timpul să ne ocupăm de problema propriu-zisă: Cum ar trebui să se raporteze creștinul credincios la cultura care îl înconjoară?

Misiunea culturală

Din perspectiva gândirii calviniste, întrebarea despre care vorbim acum se reduce la întrebarea privind conținutul „misiunii culturale”, pe care Dumnezeu i-a dat-o omului în Geneza 1 și 2. Este bine să ne amintim că, de fapt, noi nu putem vorbi despre *misiunea* culturală. Dumnezeu a dat de *patru ori* o astfel de misiune „culturală”:

1. la crearea omului (Geneza 1.28);
2. apoi, când omul a fost pus în grădina Edenului (Geneza 2.15);
3. a treia oară, când omul a părăsit Paradisul (Geneza 3.23);
4. și, în cele din urmă, după potop, a existat o misiune similară dată lui Noe (Geneza 9.2,7).

Nu trebuie să uităm mai ales misiunea dată lui Noe; pentru că din faptul că Dumnezeu a dat din nou această misiune, putem deduce cu prudență că nu misiunea dată lui Adam *înainte* de căderea în păcat, ci cea dată lui Noe *după* căderea în păcat și *după* potop este decisivă pentru noi.

În continuare, prezentăm cele patru „misiuni culturale” într-un tabel comparativ:

Geneza 3.23 (după căderea în păcat)	Geneza 2.15 (creația)
DOMNUL Dumnezeu l-a scos [pe om] din grădina Edenului,	Și DOMNUL Dumnezeu a luat pe om și l-a pus în grădina Edenului,
ca să lucreze pământul	ca s-o lucreze
	și s-o păzească.
din care fusese luat.	

Geneza 1.28 (creația)	Geneza 9.2-7 (după potop)
Fiți roditori și înmulțiți-vă	Și fiți roditori și înmulțiți-vă (2-7)
și umpleți pământul	și umpleți pământul
și supuneți-l;	(6) sunt date în mâna voastră
și stăpâniți peste	(1) și frica de voi și temerea de voi va fi peste orice animal al pământului
peștii mării	(5) peste toți peștii mării
și peste păsările cerurilor	(3) peste orice pasăre a cerurilor
și peste orice vietate care se mișcă pe pământ.	(2, 4) cu tot ce se mișcă pe pământ
	(7) răspândiți-vă pe pământ și înmulțiți-vă pe el.

În Geneza 9 ordinea diferă puțin; în schemă a fost păstrată ordinea din Geneza 1,28, cifrele dintre paranteze indicând ordinea din Geneza 9.

Este foarte revelator să comparăm aceste texte. În calvinism, s-a invocat adesea „misiunea culturală” pentru a apăra sau chiar promova diverse activități culturale, sociale sau politice ale creștinilor. S-a uitat însă că există cel puțin patru misiuni culturale cu diferențe foarte notabile, care au ceva de spus:

- a. Expresia „Fiți roditori și înmulțiți-vă și umpleți pământul” apare aproape fără diferență în Geneza 1.28 și 9.2. În Geneza 9.7, ea este repetată și completată: „Răspândiți-vă pe pământ și înmulțiți-vă pe el.”

Această misiune este foarte ușor de înțeles în contextul istoric. Adam și Eva erau singuri în creația neatinsă. Ei bine, nu era deloc intenția lui Dumnezeu ca lucrurile să rămână așa. El voia să facă din acest cuplu întreaga omenire, pentru ca oamenii să locuiască pe tot pământul (Faptele apostolilor 17.26).

Noe și familia lui erau opt persoane când au ieșit din corabie pe pământul curățat de potop, dar și ei erau un grup mult prea mic: Dumnezeu avea în vedere o omenire mult mai mare. Nu este de mirare, așadar, că și lor li s-a dat porunca să fie roditori, să se înmulțească și să populeze tot pământul; în cazul lui Noe, chiar cu o accentuare specială.

- b. În Geneza 2.15 se spune: „DOMNUL Dumnezeu a luat pe om și l-a pus în grădina Edenului, ca s-o lucreze și s-o păzească.”

Această expresie nu apare nicăieri altundeva. Te rog să observi: această sarcină se referă în mod expres la grădina Edenului! „Avem de-a face aici cu începutul a ceea ce numim de obicei «cultură»”, spune învățatul vechi-testamentar Dr. G.Ch. Aalders⁷. Însă nu există niciun temei pentru afirmația că această poruncă este valabilă și astăzi. Când, de exemplu, profesorul Schilder (1890-1952) [teolog calvinist] afirmă⁸ că aceasta reprezintă o activitate culturală concretă – a scoate din pământ ceea ce se află în el –, putem fi în mare măsură de acord cu critica exprimată ulterior de profesorul J. Douma (1931-2020)⁹. Nu putem vorbi pur și simplu despre o sarcină culturală care ar fi fost

⁷ G.Ch. Aalders, *Het boek Genesis. Korte Verklaring der Heilige Schrift*, partea I, Kampen: J.H. Kok, 1987, pag. 122.

⁸ Prof. Dr. K. Schilder, *Christus en cultuur*, Franeker: T. Wever, 1948, pag. 53.

⁹ Dr. J. Douma, *Algemene Genade*, teză de doctorat, Kampen 1966, pag. 344–349.

deja dată în Paradis ca misiune de la Dumnezeu, despre un „mandat” care (conform lui Schilder) ar fi fost transmis creștinilor de către Hristos, ca al doilea Adam, în noua creație.¹⁰

Cine dorește să tragă astfel de concluzii din Geneza 2.15 trebuie să facă ciudate contorsionări exegetice. Această poruncă i-a fost dată lui Adam în legătură cu locul său în Grădina Edenului; nu putem să o transferăm pur și simplu asupra *noastră* pentru a ne îndeplini sarcina în această lume.

- c. Porunca de a stăpâni și de a supune este dată atât în Geneza 1.28, cât și în Geneza 9.2. Dar există diferențe evidente. Aceste diferențe nu se referă atât de mult la stăpânire. Deși acest cuvânt este folosit în Geneza 1.28 și nu în Geneza 9.2 (unde se spune: „sunt date în mâna voastră” și „frica de voi și teama de voi”), dar sensul este același. Și categoria la care se referă această stăpânire este aceeași, cu excepția unei formulări ușor diferite. Singura diferență constă în faptul că stăpânirea, pe care Dumnezeu i-o încredințează lui Noe, se extinde și asupra semenilor săi; însă despre aceasta am vorbit deja în capitolul 6 al acestei cărți.

Există însă o diferență esențială în ceea ce privește „supunerea”. Această expresie apare în Geneza 1.28, dar *nu* și în Geneza 9.2. Misiunea de a *supune* pământul a fost dată *înainte* de căderea în păcat, dar *după* căderea în păcat nu a mai fost repetată – nici măcar cu o ocazie în care ar fi fost foarte potrivită: când Dumnezeu i-a dat misiunea lui Noe.

Ce ar trebui să concluzionăm din aceasta? Nu mai avem sarcina de a ne supune pământul? Se pune astfel sub semnul întrebării, de exemplu, orice activitate științifică – care se ocupă tocmai cu descoperirea și exploatarea posibilităților existente în creație? Trebuie să fim foarte prudenți cu astfel de concluzii. Porunca lui Dumnezeu de a supune pământul nu a fost revocată în mod expres; și, pe de altă parte, este clar că nu trebuie să lăsăm nefolosite posibilitățile pe care Dumnezeu le-a pus în creație. Dar poate putem spune – încă o dată: cu mare prudență! – că Dumnezeu nu a dat *omului căzut în păcat* o poruncă culturală. Dumnezeu nu îi ia omului posibilitatea de a cerceta și de a folosi creația, dar nu mai poate fi vorba de o misiune expresă în acest sens.

La prima vedere, Geneza 3.23 pare să conțină o astfel de misiune; dar din context reiese clar că acest verset este o referire la blestemul din Geneza 3.17-19. În loc de o misiune binecuvântată, este vorba aici de un blestem.

Cine interpretează cu atenție aceste pasaje din Scriptură nu poate deduce în niciun caz o misiune culturală. Cu excepția cazului în care amestecă toate textele menționate! Aceasta face, de exemplu, profesorul Kamphuis în recenzia sa la teza de doctorat a lui J. Douma, deja citată. El nu este de acord cu faptul că Douma limitează misiunea culturală la munca pentru traiul zilnic (în acest punct, teza de doctorat a lui Douma era într-adevăr foarte unilaterală) și încearcă apoi să arate, pe baza Genezei 2.15, că sarcina lui Adam era mai amplă. În acest sens, el include porunca de a stăpâni pământul și de a-l supune (Geneza 1.2) în misiunea dată lui Adam de a

¹⁰ La rândul său, profesorul Schilder a criticat în cartea menționată mai sus conceptul de cultură al lui Abraham Kuyper: potrivit acestuia, cultura face parte din harul general („gemeene gratie”) pe care Dumnezeu îl dăruiește lumii atunci când lasă soarele să răsară peste cei răi și peste cei buni și ploaia să cadă peste cei dreți și peste cei nedreți (Matei 4.45).

Cetățeni ai cerului pe pământ

cultiva și păzi *grădina*. În plus, el pierde din vedere faptul că în Geneza 9 porunca de a supune pământul nu este repetată.¹¹

Pe scurt: o sarcină culturală generală, încă valabilă – fie pentru omul natural (Kuyper), fie pentru omul în Hristos (Schilder) – nu se găsește în Scriptură, decât pe baza unei serii de argumente forțate.

Francis Schaeffer citează de mai multe ori celebra frază a lui Francis Bacon: „Prin căderea în păcat, omul și-a pierdut atât inocența, cât și stăpânirea asupra naturii. Această dublă pierdere poate fi compensată într-o anumită măsură în această viață, prima prin religie și credință, a doua prin arte și științe.”¹² O astfel de concluzie nu este lipsită de pericol. Ce vrea de fapt Schaeffer? Să se strecoare din nou în Paradis, trecând pe lângă îngerul cu sabia învăpăiată? Nu subestimează el consecințele devastatoare ale căderii în păcat? Desigur, în curând blestemul va fi îndepărtat de pe pământ și binecuvântările creației vor curge nestingherite – dar aceasta nu se va întâmpla prin eforturile omului, ci după ce Dumnezeu va interveni cu judecată, sub domnia binecuvântată a lui Hristos.

Arta în Vechiul Testament

Nu există deloc artă în Vechiul Testament? Am vorbit deja despre Iabal, Iubal și Tubal-Cain – dar nu se mai vorbește nicăieri despre cultură? Ba da, dar niciodată în forma în care noi o cunoaștem. Din câte știm, niciun israelit nu a agățat vreodată un tablou în casa sa doar pentru că i se părea frumos. Aproape toate manifestările culturale din Vechiul Testament sunt asociate fie direct cu serviciul divin, fie cu idolatria.

Citim despre Bețaleel și Oholiab, care erau „artiștii” care au construit cortul întâlnirii (Exodul 31.1-11; 35.30-35; 36.1-4,8). Desigur, și israeliții au participat la această sarcină: „Oamenii înțelepți care lucrau la toată lucrarea sfântului locaș au venit fiecare de la lucrarea sa pe care o făcea” (Exodul 36.4). „Și fiecare femeie care avea inima înțeleaptă a tors cu mâinile ei și a adus ce a tors: firul albastru și purpura și stacojiul și inul subțire. Și toate femeile înțelepte pe care le mișca inima au tors păr de capră” (Exodul 35.25-26). La construirea Templului nu a fost altfel; acolo Hiram (numit Hiram-Abi în 2 Cronici 2.14) era cel care, cum am spune noi, era însărcinat cu conducerea artistică; și chiar și atunci „pentru toată lucrarea, tot felul de oameni binevoitori și iscusiți în tot felul de lucrări” (1 Cronici 28.21).

Pe de altă parte, arta este adesea menționată în legătură cu idolatria: porunca „Să nu-ți faci nici un chip cioplit, nici o asemănare a ceea ce este sus în ceruri, sau a ceea ce este jos pe pământ, sau a ceea ce este în apele de sub pământ” (Exodul 20.4) era a doua poruncă, care era în legătură directă cu prima poruncă: „Să nu ai alți dumnezei în afară de Mine” (Exodul 20.3).¹³ Ea a fost

¹¹ J. Kamphuis, „Het ‚cultuurmandaat‘ in discussie” în *Onderweg aangesproken*, Groningen: De Vuurbaak, 1968, pag. 244. Vezi și Kamphuis, „Het ‚cultuurmandaat‘ in discussie” în *De Reformatie*, anul 42, 1961, pag. 233, 241, 257.

¹² F.A. Schaeffer, *Art and the Bible*, Downers Grove: InterVarsity Press, 1979 pag. 10. Deși această broșură conține și lucruri bune, cu regret nu este lipsită de argumente neglijente și eronate. A se vedea, de exemplu, paginile 7 și 8: „În Hristos, omul este mântuit în întregime. ... În viitor, omul va avea parte de mântuirea deplină.” Schaeffer nu vede diferența dintre serviciul divin iudaic și cel creștin (pag. 15/16); el uită caracterul simbolic al Apocalipsei (pag. 30) etc.

¹³ Citez aici cu aprobare pe profesorul Gispen: „Din Exodul 20.5a reiese că este interzis să se onoreze și să se slujească astfel de imagini și reprezentări. Din aceasta se poate deduce că în cea de-a doua poruncă este interzisă realizarea de imagini ale lui Dumnezeu, nu realizarea de imagini și reprezentări ale păsărilor, bovinelor, peștilor

prima poruncă care a fost încălcată (Exodul 32.4), iar din istoria poporului Israel reiese că a fost încălcată foarte des (de exemplu, Judecători 17.4; 1 Împărați 12.28-33; Isaia 46.6; Ezechiel 8.5-10):

- **Isaia 44.9-13:** Cei care întocmesc un chip cioplit, toți sunt deșertăciune și lucrurile în care se desfată nu folosesc; și ei înșiși sunt martorii lor că nu văd, nici nu cunosc, ca să se rușineze. Cine a întocmit un dumnezeu sau a turnat un chip cioplit, care nu este de nici un folos? Iată, toți tovarășii lui se vor rușina; și meșterii nu sunt decât oameni. Să se adune toți împreună, să se ridice: se vor teme, se vor rușina toți! Fierarul are o dalta și lucrează cu cărbuni și-i dă o formă cu ciocanele și-l lucrează cu brațul său cel tare; dar este flămând și nu mai are putere; dacă nu bea apă, se simte sfârșit. Lucrătorul în lemn întinde sfoara, îi face un semn cu creta roșie; îl netezește cu rindeaua și îl înseamnă cu compasul și-l face după chipul unui om, după frumusețea omului, ca să stea într-o casă.

Aceasta este imaginea pe care o transmite Vechiul Testament: arta era folosită în general fie pentru Dumnezeu, fie pentru idolatrie. Apropo, aceasta nu era valabil doar în Israel. În aproape toate țările și civilizațiile, arta era folosită exclusiv pentru idolatrie. Crezi tu oare că frumoasele picturi murale ale oamenilor cavernelor, descoperite în sudul Franței, serveau doar pentru înfrumusețarea „sufrageriilor” lor? Nicidecum: acești locuitori ai peșterilor își reprezentau zeii. Picturile aveau o semnificație magică, ritualică. Dacă vizitezi Muzeul Africii din Nimwegen, vei descoperi exact același lucru: acolo există exemple frumoase de artă africană, dar aproape toate servesc idolatriei.

Așa este în fiecare civilizație. Vom vedea mai târziu că și în arta noastră modernă se găsesc elemente de idolatrie. Desigur, în vremea Vechiului Testament, arta avea o semnificație mai largă; însă găsim puține exemple în acest sens, cu excepția obiectelor de uz cotidian, cum ar fi haina colorată a lui Iosif (Geneza 37, compară cu Ezechiel 27.24) și palatul lui Solomon (1 Împărați 7.1-12; 10.16-27). Probabil că argintarul menționat în Judecători 17.4 nu producea doar idoli!

Cu toate acestea, profetul Amos îi condamnă pe cei care abuzează de artă: „Voi care îndepărtați ziua cea rea și faceți să se apropie scaunul violenței; care vă culcați pe paturi de fildeș și vă întindeți pe așternuturile lor și mâncați mieii din turmă și vițeele din mijlocul grajdului; care cântați după sunetul lirei și inventați pentru voi instrumente muzicale, ca David; care beți vin în cupe adânci și vă ungeți cu mirurile cele dintâi, dar nu vă întristați de spărtura lui Iosif!” (Amos 6.3-6). A fost greșit să se inventeze instrumente muzicale? Nu, pentru că și David a făcut același lucru – profetul menționează aceasta chiar la început. Exista însă o diferență: David nu a făcut-o pentru sine, ci pentru Dumnezeu. Trâmbițele, lira, harfa, tamburinele, dansurile în cerc, instrumentele cu coarde, flautele, chimvalele sunătoare și chimvalele răsunătoare (Psalmul 150) îi serveau lui David doar pentru a-L lăuda pe DOMNUL [Iahve].

Dar acești oameni foloseau instrumentele muzicale pentru ei înșiși. Nici acest fapt nu era în sine greșit, dar ei transformaseră aceste lucruri în idoli. Se dedau atât de mult plăcerilor, încât au uitat „spărtura lui Iosif” și nu se mai gândeau la starea morală și spirituală jalnică în care se afla poporul Israel. În acest pasaj se găsește și o aluzie clară la Geneza 37.25, unde citim cum frații lui Iosif se așază liniștiți lângă groapa în care își aruncaseră mai înainte fratele, pentru a mânca. Aceasta ne poate aminti că Domnul nostru Isus (al cărui model este Iosif) a fost respins de lume. O atitudine de indiferență față de acest fapt este de neiertat. Ei bine, profetul Amos se

etc. în general” (ca în islam; HPM) (W.H. Gispen, *Korte Verklaring der Heilige Schrift, Exodus II*, Kampen: J.H. Kok, 1939, pag. 65).

indignează de o astfel de indiferență hedonistă [n.tr.: HEDONÍSM s. n. Concepție etică potrivit căreia scopul vieții este plăcerea; cultul plăcerii – conform DEX].

Noul Testament

Din Vechiul Testament, după cum reiese din cele de mai sus, am putut extrage încă câteva principii care ne ajută să reflectăm asupra relației dintre creștinul credincios și cultură. Dar când cercetăm Noul Testament, nu găsim ... nimic! Domnul Isus tace în această privință, apostolii nu abordează subiectul. Domnește o tăcere apăsătoare.

Se încearcă să se dea „din Biblie” linii directoare pentru artă.¹⁴

Cu toate acestea, „Isus” nu a dat indicații directe pentru, să zicem, o *teorie a artei*, care, oricare ar fi răspunsul la întrebarea tocmai pusă, ar fi fost în orice caz potrivită *acolo*. Dacă ne imaginăm pe *Omul* Isus ca fiind cel mai mare profet și învățător, inclusiv pentru oamenii de artă – El, care a trăit fără păcat alături de Dumnezeu –, atunci „atitudinea” Sa față de această întrebare devine și mai „dezamăgitoare”, cel puțin pentru oricine dorește să audă din gura lui „Isus” unul sau mai multe principii etice sau estetice culturale. Chiar și prolegomenele [n.tr.: Parte introductivă care precedă expunerea propriu-zisă într-o operă științifică. ♦ Ansamblu de noțiuni preliminare aparținând unui domeniu științific - DEX.] (elaborate) lipsesc din „învățătura” Sa. El nu a *dat* o învățătură „proprie”: nu era un profesor, ci un profet. De câte ori nu spune El: „*Este scris*”? Vorbind astfel, El nu apare ca învățător al unui sistem „propriu” și care poartă *Numele* Său, ci Își ocupă locul printre *toți* profeții; și totuși El stă *deasupra* lor ca „împlinire”. El nu poate fi separat de ei. Acesta este probabil cel mai „dezamăgitor” lucru: acest „Isus” Își pune onoarea în faptul că nu se poate aștepta de la El „propriile” Sale doctrine normative.¹⁵

Înseamnă asta că nu ar fi nimic de spus? Nu, nu înseamnă asta. Tăcerea este elocventă. Acest lucru devine clar când comparăm tăcerea Noului Testament cu vorbirea Vechiului Testament.

Am văzut că în Vechiul Testament se vorbește uneori despre artă în legătură cu idolatria. Ei bine, în principiu, idolatria nu s-a schimbat; poate că în perioada Noului Testament au apărut și alți zei, dar asta nu înseamnă o diferență semnificativă. Noul Testament nu avea nimic nou de spus în această privință.

¹⁴ W.L. Meijer, *Kunst en Maatschappij*, Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1977, pag. 215.

¹⁵ Prof. Dr. K. Schilder, *Christus en cultuur*, Franeker: T. Wever, 1948, pag. 33. Cu regret, profesorul Schilder dă frâu liber fanteziei sale când scrie (ibid., pag. 32):

Când rabinul din Nazaret era pe pământ, iudaismul nu avea aproape nicio importanță pentru artele plastice, pentru a da doar *un singur* exemplu. Contextul acestui fenomen menționat de mai multe ori nu poate fi considerat în totalitate lăudabil pentru conștiința Sa, deoarece El Se arată de mai multe ori ca vizionar și profet. Vizionarul știe ce este în om, profetul se referă neîncetat la normele date în Scriptură. Astfel, privirea Sa ascuțită și intuiția Sa profetică l-au arătat mult mai clar decât ne-ar fi posibil nouă că toate acestea erau cel puțin și o consecință a unei interpretări greșite a celei de-a doua poruncă, pe care Tatăl lui Isus Hristos o dăduse poporului Său Israel și tuturor popoarelor în cele zece porunci. Am greși însă foarte mult dacă am referi acuzația lui Hristos, că liderii evrei au anulat porunca lui Dumnezeu prin instituțiile lor umane, doar la acele câteva maxime etice despre care cititorul obișnuit al Bisericii de astăzi cere lămuriri redactorului rubricii de întrebări: dacă are voie să mănânce cârnați cu sânge, să meargă cu bicicleta duminică, să se căsătorească cu o verișoară și alte asemenea lucruri. *Improductivitatea care diferențiază iudaismul de aproape toate popoarele civilizate din acea vreme și din vremurile ulterioare în ceea ce privește artele plastice trebuia să pară, în măsura în care în ea se regăsea o interpretare greșită a celei de-a doua porunci, o lacună pentru interpretul adevărat al Legii plin de Duhul Sfânt și, ca atare, să-l fi rănit profund.*

Cetățeni ai cerului pe pământ

Cu toate acestea, arta era practică și în slujba lui Dumnezeu, pentru *gloria* Lui, în cadrul slujirii din cortul întâlnirii și din Templu. Noul Testament nu spune nimic nici despre acest fapt, dar în această privință devine clar de ce există tăcere:

1. În primul rând, mesajul Evangheliei, care este proclamat în Noul Testament, este de natură spirituală. Nu un popor pământesc, cu privilegii și reguli pământești, se află în centrul atenției, ci un popor ceresc, cu un mesaj proclamat din cer (Evrei 12.25). Într-un anumit sens, Stellingwerff are dreptate când scrie:

„Sarcina noastră culturală este să-L cunoaștem pe El, puterea învierii Sale și comuniunea cu suferința Sa, asemănarea cu moartea Sa, pentru a ajunge la învierea morților.”¹⁶

Și Douma a subliniat acest lucru în mod corect în teza sa de doctorat menționată anterior. Citez din rezumatul profesorului Kamphuis:

„Potrivit lui Douma, sensul „intervalului” (adică perioada dintre Înălțarea și Întoarcerea lui Hristos) în Noul Testament nu este niciodată văzut în împlinirea unui program cultural, ci în faptul că Dumnezeu creează și oferă spațiu pentru pocăință și întoarcere în continuarea timpului (compară cu 2 Petru 2), *spațiu pentru propovăduirea Evangheliei* (pag. 347). De aceea, credincioșii trebuie să lucreze, nu ca parte a unui program cultural, ci pentru răspândirea Evangheliei (pag. 349). Între timp, însă, credincioșii de aici, de pe pământ, sunt *străini și oaspeți. Ei nu pot avea planuri mărețe de a cucerii lumea culturală pentru Hristos. Ar fi și o preocupare periculoasă, deoarece ar duce la cucerirea creștinilor de către lume* (pag. 353). Copiii lui Dumnezeu știu că se află în luptă și în trudă în această lume, chiar dacă au deja o savurare anticipată a fericirii eterne, când „străinii” vor fi în curând „acasă” pe noul pământ (pag. 353).¹⁷

2. Dar mai este ceva, și asta are legătură cu diferența dintre iudaism și creștinism. Afirmatia de la punctul 1 ar putea determina pe cineva să spună: Da, toate acestea sunt frumoase și bune, și recunosc că un creștin credincios are lucruri mai importante de făcut – dar dacă folosești muzica, pictura sau literatura în slujba lui Dumnezeu? Nu este permis? Nu este chiar poruncit?

Răspunsul este: Nu! Și încă o dată: Nu! Toba, tamburina și instrumentele cu coarde nu sunt mijloace de a-L lăuda pe Dumnezeu în acest timp. În Israel era altfel: acolo exista „un Locaș Sfânt pământesc” (Evrei 9.1), al cărui serviciu se baza pe „legea unei porunci pământești” (Evrei 7.16). Nu „lumesc” sau „carnal” în sensul de „păcătos”; era vorba, fără îndoială, de rânduiri divine. Dar Dumnezeu adaptase acest serviciu divin la omul natural. Tot ceea ce ne atrage în mod natural – clădiri somptuoase, veșminte fastuoase, muzică solemnă – era prezent acolo. Nu era nevoie să fii „spiritual” pentru a te bucura de ele. Israel a fost folosit de Dumnezeu în acest fel ca dovadă vie și incontestabilă că omul în forma sa cea mai bună – omul religios, care dispune de toate rânduiriile religioase umane – nu este capabil să-L slujească pe Dumnezeu în mod demn.

¹⁶ Dr. Ir.J. Stellingwerff, „Cultuuropdracht” în *Vier glazen. Gedenkboek 1886–1961 der Societas Studiosorum Reformatorum*, Delft: Meinema, 1961, pag. 189. Cu toate acestea, autorul nu face o distincție clară: „Vechea misiune a omului de a stăpâni lumea, de a supune pământul, trebuie îndeplinită până la capăt, iar Evanghelia trebuie să fie cunoscută tot mai mult pretutindeni” (ibid., pag. 188).

¹⁷ J. Kamphuis ibid.; cifrele se referă la paginile cărții lui Douma; sublinierea mea (HPM).

Acum, toate acestea au dispărut. Această „umbră a bunurilor viitoare” (Evrei 10.1) – pentru că asta era și slujba israelită din cortul întâlnirii și din Templu: o imagine a realității viitoare – este acum dată la o parte. Perdeaua sfâșiată confirmă acest fapt: întregul sistem a ajuns la sfârșit! Domnul Isus i-a explicat aceasta femeii samaritene, când ea L-a întrebat unde trebuie să se închine lui Dumnezeu: „Femeie, crede-Mă, vine un ceas când nici pe muntele acesta, nici în Ierusalim nu vă veți închina Tatălui. *Voi* vă închinați la ce nu cunoașteți; *noi* ne închinăm la ce știm, pentru că mântuirea este de la iudei. Dar vine un ceas, și acum este, când adevărații închinători se vor închina Tatălui în duh și în adevăr; pentru că și Tatăl caută astfel de închinători ai Lui. Dumnezeu este Duh și cei care I se închină trebuie să I se închine în duh și în adevăr” (Ioan 4.21-24).

Nu mai există un loc geografic stabilit, unde trebuie să ne închinăm. Toate mijloacele culturale ale închinării noastre ascund realitatea, și anume că am fost aduși la Dumnezeu, în comuniune cu Tatăl și Fiul. Este trist să constatăm că în creștinism a avut loc o revenire la aceste obiceiuri iudaizante: veșminte somptuoase, ceremonii solemne, liturghii impresionante, muzică de orgă minunată și cântări corale frumoase. Potrivit Apocalipsei 18.22, judecata asupra creștinismului (marele Babilon al viitorului) include și judecata asupra culturii pe care creștinismul a asimilat-o: „Și glas de cântăreți din harfă și de muzicanți și de cântăreți din flaut și de cântăreți din trâmbiță nicidecum nu se va mai auzi în tine și nici un lucrător, de nici o meserie, nicidecum nu se va mai găsi în tine și sunet de piatră de moară nicidecum nu se va mai auzi în tine.”

Sunt oare păcătoase cântarea la harfă, cântatul, cântatul la flaut și sunetul trompetei? Desigur că nu – la fel cum nu sunt păcătoase „sunetul morii” (care indică activitatea industrială) sau „lumina lămpii” sau „vocea mirelui și a miresei” (vezi și Apocalipsa 18.23). Dar faptul că aceste lucruri au înlocuit în creștinătate adevărata închinare este păcat. Este curvie spirituală, și de aceea judecata lui Dumnezeu va veni asupra creștinătății.

Ceștile și farfuriile profesorului Waterink

Ce ar trebui să facem acum? Să ne descurajăm? Informațiile din Scriptură sunt epuizate și nu am putut descoperi niciun regulament clar. Înseamnă asta că nu avem nimic util de spus despre cultură? Că cultura este neutră, nu este rea în sine, nu este bună în sine, ci este fie bună, fie rea, în funcție de modul în care este folosită? Această opinie era susținută la acea vreme de profesorul Waterink.¹⁸ În opinia sa, cultura este neutră. Așa cum o ceașcă și o farfurioară pot fi folosite în mod păcătos sau creștin, fără ca aceste vase să devină păcătoase sau creștine, la fel și cultura, știința și arta pot fi folosite în scopuri păcătoase sau creștine, fără ca aceste produse intelectuale să devină păcătoase sau creștine.

Dar de ce ar trebui să-l cităm pe profesorul Waterink și să reluăm o discuție veche de treizeci de ani? Cu regret, nu trebuie să căutăm prea departe. Mulți oameni, inclusiv creștini credincioși, spun astăzi, când vorbesc despre artă sau muzică: „Nu te gândi prea mult la asta! Artă este artă! Poate fi frumoasă sau mai puțin frumoasă, dar asta este tot. Ține-ți standardele tale creștine departe de cărțile mele de artă, de colecția mea de discuri (etc.)!” Cu alte cuvinte: arta este neutră. Artă nu are un mesaj și nici nu ar trebui să aibă.

Artă pentru artă; l’art pour l’art. Unde am mai auzit asta? Exact: la unii dintre poeții noștri olandezi, la „cei din anii 80” din secolul al XIX-lea! Așa cum spunea Willem Kloos (unul dintre cei din anii 1880): „Artă este o reprezentare naivă, fără sens, fie că este vorba de viața din suflet,

¹⁸ A se vedea discuția dintre profesorul dr. J. Waterink și pastorul J.M. Spier în „Bezinning” 5 (1950), pag. 9, 10, 12; 6 (1951) nr. 10; 7 (1952) nr. 5, 6; 8 (1953) nr. 2, 3.

Cetățeni ai cerului pe pământ

fie că este vorba de viața din lumea exterioară care ne înconjoară; o reprezentare care este ghidată doar de adevăr, frumusețe și acuratețe, iar și iar.” Frumos, nu-i așa? Dar este arta neutră? Poate ea fi neutră? Nu trădează oare poezia anilor 1880 cât de imposibil era să pui în practică această teorie? Citez dintr-un poem cunoscut al lui Willem Kloos (1859-1938):

*Sunt un dumnezeu în adâncul gândurilor mele,
Și stau pe tronul din adâncul sufletului meu
Deasupra mea și a tuturor, după porunca regală
Din propria luptă și victorie, din propria putere.*

*Și când o mulțime de forțe întunecate și sălbatice
Urlă împotriva mea și se retrag, fugind
De mâna mea ridicată și de coroana mea strălucitoare:
Eu sunt un dumnezeu în adâncul gândurilor mele.¹⁹*

Arta nu ar mai trebui să conțină niciun mesaj? Să nu mai aibă niciun conținut religios? Când singurul Dumnezeu nu este venerat, apare altul: eul! Să ne amintim ce am găsit în Vechiul Testament: arta era folosită fie în slujba singurului Dumnezeu, fie pentru idolatrie. Este dificil să recunoaștem această imagine aici? Nu, arta nu este neutră. Nimic nu este neutru. Arta este o creație a omului și, ca atare, este strâns legată de personalitatea unui anumit om. De aceea, opera de artă va arăta spiritul său, înțelegerea sa, sentimentele sale și conștientizarea sa de frumos, imaginația sa și subiectivitatea sa.²⁰

Dar, va spune cineva, arta abstractă este oare neutră? Arta nonfigurativă nu poate reprezenta nimic, poate fi doar frumoasă (sau urâtă)! W.L. Meijer a subliniat pe bună dreptate că această argumentație nu este corectă. Arta spune întotdeauna ceva, altfel nu ar fi artă. Să luăm, de exemplu, utilizarea complet „autonomă” a unui cuvânt, „o imagine care nu mai sugerează nimic și care este doar acolo – ca un obiect poetic”²¹, sau exemplul pe care îl dă Meijer: tabloul „Pătratul negru”²² de Kasimir Malevici.

Ce rămâne dacă eliminăm pretențiile? A pune această întrebare înseamnă a întreba ce poate determina un om să dorească să vadă un pătrat negru pe un pătrat alb mai mare ca fiind artă. Pentru asta nu este nevoie de un artist. Totul poate fi produs mecanic, de către oricine și în orice moment. Nu există nimic artistic, nimic unic, nici măcar ceva interesant în acest gest. Suntem tentați să spunem: nu are nicio semnificație. Este adevărat, dar opera are totuși un mesaj. Cum este posibil? Tot, ceea ce suntem obișnuiți să căutăm într-o operă de artă, lipsește, nu-i așa? Ei bine, acesta este mesajul: tot ceea ce oamenii au căutat întotdeauna lipsește. Și această absență este vizibilă ca într-o demonstrație. Acolo unde lipsește orice sens, orice valoare, orice semnificație, omul poate, din prezența sa, să redenumescă lucrurile și să le atribuie un nou loc.²³

¹⁹ Nota redacției: Tradus din poezia „Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten” din *Verzen*, 1894.

²⁰ Prof. Dr. H.R. Rookmaker, *Modern Art and the Death of a Culture*, Londra/Downers Grove: InterVarsity,³ 1973 pag. 229.

²¹ Paul Rodenko, *Nieuwe griffels / schone leien, een bloemlezing uit poëzie der avantgarde*, Damen: Bert Bakker,⁷ 1966, pag. 12. A se vedea, de exemplu, Antony Kok, *Nachtkroeg*, ibid. pag. 46.

²² Nota redacției: Imaginea poate fi văzută aici: <https://www.parnass.at/news/das-schwarze-quadrat>.

²³ W.L. Meijer, *Kunst en Maatschappij*, Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1977, pag. 184.

Cetățeni ai cerului pe pământ

Vezi care este mesajul? Omul este idolatrizat. Omul este idolul modern, pe care se concentrează arta. Acesta nu este locul potrivit pentru a construi o teorie completă din istoria artei. Celor cărora nu le sunt suficiente exemplele menționate aici, le recomand cele două cărți excelente ale lui Willem L. Meijer: *Kunst en revolutie* („Artă și revoluție”) și *Kunst en maatschappij* („Artă și societate”); precum și cartea deja menționată a profesorului Rookmaker, *Modern Art and the Death of a Culture*.²⁴ Citez câteva exemple din aceste cărți pentru a ilustra idolatrizarea omului; sper că cititorul va continua să cerceteze pe cont propriu.

1. Încă din 1857, Castagnary scria:

Lângă grădina divină, din care am fost alungat ... voi crea un nou Eden. La intrare voi așeza Progresul ... Îi voi da o sabie învăpăiată în mână ... și el Îi va spune lui Dumnezeu: Tu nu vei intra aici ...²⁵

2. Pablo Picasso a spus:

Sunt uimit de utilizarea înșelătoare a cuvântului „dezvoltare”. Eu nu mă dezvolt, eu sunt. În artă nu există trecut sau viitor. Artă grecilor sau a egiptenilor nu este trecut; ea este astăzi mai vie ca niciodată. Schimbarea nu înseamnă dezvoltare. Când un artist își schimbă modul de exprimare, înseamnă că el s-a schimbat în gândirea sa – ceea ce este întotdeauna permis unui om, chiar și unui artist.

Meijer adaugă: „Este ca și cum Dumnezeu ar spune: „*Eu nu Mă dezvolt, Eu sunt.*”²⁶

3. Gauguin a spus:

Mă supun și, la fel ca întreaga lume, spun: „Doi plus doi fac patru”..., dar... asta mă plictisește și îmi perturbă foarte mult gândirea.²⁷

Gauguin se supune cu strângere de dinți legilor creației. Dacă ar fi Dumnezeu! Atunci ar putea schimba legile după bunul său plac!

Dar generația următoare nu se mai supune, nici măcar strângând din dinți. Îi las cuvântul lui Meijer:

Astfel, după interpenetrarea reciprocă a statului și a societății, vedem cum Biserica începe să pătrundă în lume, iar lumea în Biserică. La fel ca vizitatorul muzeului, nici vizitatorul bisericii nu trebuie să „caute”. Amândoi trebuie să se poată regăsi în experiențele discontinuității și în discontinuitatea experiențelor lor. Astfel se poate întâmpla ca nu numai teoreticienii artei, ci și teologii să vorbească despre „discontinuitate creativă”. Un exemplu este oferit de Harvey Cox. Când acest teolog rezumă gândurile lui Peckham, el scrie că omul tinde să ordoneze și să organizeze lumea. Pe bună dreptate, s-ar putea crede. Un lucru cu totul natural, s-ar putea crede. Dar nu, chiar și această realitate profund umană este deplasată în coordonatele sale. Această ordonare și organizare, se spune, provine din refuzul de a se schimba pe sine. Cox scrie despre un astfel de refuz:

²⁴ A se vedea și: H.R. Rookmaaker, *Kunst ... spreekt vanzelf*, Goes: Osterbaan & Le Cointre, 1978.

²⁵ W.L. Meijer, *Kunst en revolutie*, pag. 61.

²⁶ W.L. Meijer, *Kunst en revolutie*, pag. 218.

²⁷ W.L. Meijer, *Kunst en revolutie*, pag. 193.

Cetățeni ai cerului pe pământ

„El nu vrea să trăiască ca un pelerin rătăcitor, el vrea siguranța unui sistem închis. Dar «noi nu avem aici o reședință permanentă». Dumnezeu Se opune omului ca un perturbator al păcii sale, ca Cel care nu-i permite să se stabilească pentru totdeauna. Experiența religioasă, la fel ca și cea estetică, este, la un anumit nivel, o experiență a dezordinii.”

Aici primim ultima justificare pentru dezordine: Dumnezeu vrea așa! Teologul, a cărui sarcină este să asculte vocea lui Dumnezeu, intră în contact cu vocea artistului modern și crede că o recunoaște. El rezumă succint ceea ce se întâmplă în artă:

„Astăzi, arta a devenit un instrument pentru a schimba conștiința și a crea noi forme de sensibilitate. Artă nu este doar un vehicul pentru idei. Ea este mai degrabă un instrument pentru a schimba conștiința și a modifica compoziția ... a humusului care hrănește toate ideile și sentimentele specifice.”

O încercare de a schimba mentalitatea – la asta se reduce evoluția artei moderne. Nu transmiterea de idei noi, ci crearea unei noi mentalități, adică a unui „om nou”. Nu o floare nouă lângă cea existentă, ci un teren nou. Și pe acesta, o floră „alternativă”! Grădinarul devine pedolog. „Colere” devine „recreare”. Fermierul cultivă pământul. Mai întâi pământul, pentru că un alt sol produce de la sine fructele dorite. Dacă doar humusul este transformat, restul urmează de la sine.²⁸

Este într-adevăr atât de greu să recunoaștem spiritul care se ascunde în spatele acestui lucru? Este spiritul idolatriei moderne, care pune totul sub semnul întrebării, schimbă totul, mută totul – totul, chiar și pe Dumnezeu; totul, în afară de eu. Este idolatria eului. Nu, profesorul Waterink poate să-și strângă ceștile și farfuriile. Pastorul Spier avea dreptate:

Nu există o totalitate culturală care să reunească în sine tot ceea ce înseamnă cultură. *O singură* cultură este un basm, o speculație, o abstracție ireală. *Există DOUĂ CULTURI care se opun diametral, separate de antiteza religioasă. Ele se luptă pe viață și pe moarte, precum Împărăția lui Dumnezeu și Împărăția lumii, care va fi distrusă odată, ca Babilonul din Cartea Apocalipsa.*²⁹

Trebuie să ne decidem

Da, trebuie să ne decidem. Ca și creștini credincioși nu trebuie să mergem cu mulțimea. Trebuie să ne întrebăm critic de fiecare dată: pot permite una sau alta în casa mea? Ce este „la modă” în lume nu trebuie să fie un criteriu. Ceea ce A. Roland Holst a scris în 1958 despre artiștii activi ar trebui să ne intereseze și pe noi, ca și consumatori de cultură:

*Picasso achterna en net als Klee doen
dier sterke drank in hun te slappe thee doen;
onder de lange zwepen van de zwang
vervoegen, ploegsgewijs, zij 't werkwoord meedoen.*

*Să-l urmeze pe Picasso și să acționeze ca și Klee,
să amestece băutura tare în ceaiul lor prea slab;
sub biciurile lungi ale gravidelor*

²⁸ W.L. Meijer, *Kunst en revolutie*, pag. 242.

²⁹ „Bezinning” 6 (1951) pag. 237.

ei conjugă, în formație de plug, verbul „a participa”.³⁰

Nu trebuie să fim participanți inactivi – acest lucru trebuie subliniat încă o dată și ar trebui să fie clar pentru toată lumea. Pe de altă parte, nu am ajuns la destinație dacă respingem pur și simplu orice artă modernă și acceptăm orice artă „clasică” sau, de exemplu, disprețuim doar genul muzical mai ușor și acceptăm muzica serioasă. În „Flautul fermecat” al lui Mozart, de exemplu, o arie se numește „În aceste săli sfinte”. Este muzică clasică, desigur – dar este o mărturisire de credință tipic umanistă. De altfel, trebuie să spunem că întreaga compoziție are un context foarte discutabil. Ar trebui să acceptăm asta fără critică?

Dar atunci ce criterii avem? Ar fi bine să ne gândim încă o dată la ceea ce am analizat în capitolele 2-5 ale acestei cărți; acestea pot servi drept prim ghid.

1. Ca și creștinii, avem o poziție cerească: suntem strămutați împreună cu Hristos în locurile cerești (vezi capitolul 2 din carte: „Strămutat în locurile cerești”). Prin urmare, atenția noastră trebuie să se îndrepte în primul rând către lucrurile cerești, către Hristos, care stă la dreapta lui Dumnezeu. Desigur, nu putem ignora problema culturală – am arătat deja acest lucru mai sus –, dar ea nu trebuie să ne acapareze întreaga atenție.
2. Avem marele privilegiu de a avea părtășie cu Tatăl și Fiul, de a face parte din familia lui Dumnezeu (vezi capitolul 3 din carte: „Familia lui Dumnezeu”). În acest context, chemarea adresată nouă este: „Nu iubiți lumea”. Dacă ne dedicăm în totalitate artei, muzicii sau literaturii (chiar dacă este vorba de artă „clasică”), dacă suntem, să zicem, „obsedați” de acestea, atunci ceva nu este în regulă!
3. În timp ce întreaga lume din jurul nostru respinge autoritatea lui Hristos, noi Îl recunoaștem ca Domn. Suntem strămutați în Împărăția Fiului dragostei lui Dumnezeu (vezi capitolul 4 din carte: „Împărăția lui Dumnezeu”). Asta înseamnă că nu mai decidem noi înșine. Nu ceea ce noi considerăm frumos sau bun este important, ci ceea ce ne spune Domnul. Adesea, asta înseamnă să căutăm voia Lui în rugăciune și dependență.
4. Nu suntem acasă în această lume; suntem fundamental diferiți: străini și pelerini în această lume (vezi capitolul 5: „Străini și călători”). Consecința este următoarea: Nu trebuie să ne adaptăm modelelor culturale ale lumii. Noi *suntem* diferiți, iar acest fapt trebuie să se reflecte și în comportamentul nostru.

³⁰ Nota redacției: câteva gânduri privind interpretarea:

„Picasso achterna en net als Klee doen”: vorbitorii îl urmează pe Picasso și acționează ca și Klee – doi artiști cunoscuți pentru libertatea lor creativă și rupturile de stil.

„Sterke drank in hun te slappe thee doen”: Ei amestecă băuturi tari în ceaiul lor prea slab – o imagine pentru condimentarea a ceva plictisitor sau convențional cu ceva puternic sau provocator.

„Onder de lange zwepen van de zwang”: Această frază este deosebit de criptică. „Zwang” ar putea fi aici o metaforă pentru presiunea socială sau impulsurile creative, iar „biciurile lungi” pentru impulsuri intense sau constrângeri.

„Vervoege, ploegsgewijs, zij 't werkwoord meedoen”: Verbul „meedoen” (a participa) este conjugat „ploegsgewijs” (în formație de plug, adică împreună, în ordine) – o imagine pentru acțiunea colectivă sau colaborarea creativă.

Ansamblul pare un manifest al rebeliunii artistice și al creației colective sub presiune internă sau externă.

Pericolul legalismului

Acum aud pe cineva spunând: Da, ai spus toate acestea foarte frumos, dar în cele din urmă este foarte vag. Ce pot face și ce nu pot face, mai exact? Pot merge la un concert? La un muzeu? La o piesă de teatru? La cinema? Am voie să am un radio și un televizor? Și dacă am un astfel de aparat, când trebuie să îl opresc?

Cât de ușor ar fi să avem răspunsuri gata pregătite la toate aceste întrebări! Ușor, da, dar și periculos. Nu ar mai trebui să ne gândim și să ne rugăm niciodată în mod conștient pentru ceea ce trebuie să facem: am avea regulile noastre. Necesitatea de a depinde de Domnul ar dispărea complet. Desigur: păcatul este și rămâne păcat. Desfrânarea este păcat, nu există nicio îndoială în privința asta. Dar există multe lucruri în viața creștină pentru care Dumnezeu nu ne-a dat reguli – din simplul motiv că El vrea să ne pună conștiința la lucru.

Am văzut mai înainte că pericolul artei (moderne) constă tocmai în faptul că este un instrument pentru idolatria timpului nostru. Tocmai despre aceasta ne vorbește Noul Testament. Exact acest subiect – și anume consumul a ceva ce a fost consacrat idolilor, fără ca cineva să slujească el însuși acești idoli – este tratat în detaliu de mai multe ori de apostolul Pavel:

- **1 Corinteni 8.1-13:** Iar despre cele jertfite idolilor știm (pentru că toți avem cunoștință: cunoștința îngâmfă, dar dragostea zidește. Dacă cineva gândește că știe ceva, încă nu cunoaște nimic cum trebuie să cunoască; dar dacă cineva Îl iubește pe Dumnezeu, este cunoscut de El), deci despre mâncarea celor jertfite idolilor știm că, în lume, un idol nu este nimic și că nu este alt Dumnezeu decât numai Unul singur. Pentru că, și dacă sunt așa-numiți „dumnezei”, fie în cer, fie pe pământ (ca și cum ar fi mulți „dumnezei” și mulți „domni”), totuși pentru noi este un singur Dumnezeu: Tatăl, din care sunt toate, și noi pentru El, și un singur Domn: Isus Hristos, prin care sunt toate, și noi prin El. Dar cunoștința nu este în toți; ci unii, până acum, cu conștiința idolului, mănâncă dintr-un lucru ca jertfit idolilor; și conștiința lor, fiind slabă, se întinează. Dar nu mâncarea ne apropie de Dumnezeu; nici dacă nu mâncăm, nu avem lipsă, nici dacă mâncăm, nu câștigăm ceva. Luați seama însă ca nu cumva această libertate a voastră să fie un prilej de poticnire pentru cei slabi. Pentru că, dacă te va vedea cineva pe tine, care ai cunoștință, stând la masă într-un templu de idoli, conștiința lui, fiind slabă, nu va fi încurajată să mănânce cele jertfite idolului? Și cel slab, fratele pentru care a murit Hristos, va pieri prin cunoștința ta. Și astfel, păcătuind împotriva fraților și rănind conștiința lor slabă, păcătuiești împotriva lui Hristos. De aceea, dacă o mâncare face pe fratele meu să se poticnească, nu voi mânca niciodată carne, ca să nu fac pe fratele meu să se poticnească.
- **1 Corinteni 10.23-33:** Toate sunt îngăduite, dar nu toate sunt de folos. Toate sunt îngăduite, dar nu toate zidesc. Nimeni să nu caute folosul său, ci pe al altuia. Mâncați orice se vinde în măcelărie, necercetând ceva din cauza conștiinței. Pentru că „al Domnului este pământul și tot ce cuprinde el”. Dar, dacă cineva dintre cei necredincioși vă invită, și vreți să mergeți, mâncați tot ce vă este pus înainte, necercetând ceva din cauza conștiinței. Iar dacă cineva vă spune: „Aceasta este jertfită”, nu mâncați, din cauza celui care v-a atenționat și din cauza conștiinței. Spun însă nu de conștiința ta, ci a altuia. Pentru că de ce să fie judecată libertatea mea de conștiința altuia? Dacă eu iau parte cu mulțumire, de ce sunt insultat pentru aceea pentru care eu mulțumesc? Deci, fie că mâncați, fie că beți, fie orice faceți, faceți toate pentru gloria lui Dumnezeu. Nu dați prilej de poticnire nici iudeilor, nici grecilor, nici Adunării lui Dumnezeu, după cum și eu caut să plac tuturor în toate, căutând nu folosul meu, ci pe al celor mulți, ca să fie mântuiți.

Cetățeni ai cerului pe pământ

Romani 14 tratează același subiect și, și acolo, este legat de consumul cărnii jertfelor. Este permis să mănânci din ea? (Desigur, fără a participa la idolatria păgână!) Credincioșii din Roma și din Corint voiau să știe în sfârșit care era situația. Era permis sau nu? Apostolul nu dă însă reguli fixe, ci dezvoltă patru principii:

1. Decizia noastră cu privire la ceea ce mai avem voie să facem și ce nu mai avem voie să facem nu trebuie să fie motivată *de interesele noastre*, ci *de gloria lui Dumnezeu*: „Fie că măncați, fie că beți, fie orice faceți, faceți toate pentru gloria lui Dumnezeu” (1 Corinteni 10.31). „Cine mănâncă, pentru Domnul mănâncă, pentru că Îi mulțumește lui Dumnezeu, și cine nu mănâncă, pentru Domnul nu mănâncă, și Îi mulțumește lui Dumnezeu” (Romani 14.6). Astfel, o serie întreagă de lucruri sunt eliminate.
2. Se poate deduce o regulă generală din cele menționate mai sus? Nu, spune apostolul, nu se poate, din simplul motiv că nu suntem toți la fel. Se poate întâmpla ca, citind ziarul, un anumit articol să-mi stimuleze imaginația erotică într-un mod păcătos; atunci trebuie să pun ziarul deoparte. Dar este foarte posibil ca un alt cititor să citească același articol și să nu fie deloc deranjat de el. Citez aici, cu acordul său, un exemplu al profesorului Rookmaker din 1962. Și poate că astăzi [1980] ar trebui să vorbească despre o emisiune de televiziune în loc de o emisiune de radio, dar în principiu aceasta nu contează. Exemplul arată însă clar că există „persoane puternice” și „persoane slabe” și că unele pot suporta *bine* ceva, iar altele *nu*.

„Imaginați-vă o stradă în care locuiesc oameni credincioși, care ascultă toți la un moment dat o piesă radiofonică. Piesa este un caz ciudat, un fel de poveste existențialistă, în care sunt descrise stări și prezentate viziuni care sunt departe de a fi ideale. Ce se va întâmpla acum?

Numărul unu oprește piesa după scurt timp – comentariu: „Bah, ce prostii dezgustătoare!” Numărul doi ascultă piesa cu mare interes până la sfârșit – pentru el este o poveste captivantă și se întreabă în repetate rânduri ce soluție se va găsi pentru problema ridicată în piesă pe baza acestei anumite atitudini față de viață, mai ales că are un prieten care se luptă cu o problemă similară și pe care l-ar putea ajuta dacă ar înțelege mai bine situația prin intermediul acestei piese. Numărul trei oprește repede piesa – nu are chef să se ocupe de problemele dificile ale altora, pentru că are destule griji. Numărul patru, în schimb, ascultă din nou cu mare plăcere până la sfârșit – nu este un elev eminent și abia înțelege despre ce este vorba în această piesă; i s-a părut puțin dificilă, dar, la urma urmei, nu poți digera mereu numai lucruri ușoare. Numărul cinci ascultă fascinat, deoarece se ocupă tocmai de întrebări similare în studiile sale, dar în cele din urmă o lasă deoparte, deoarece în acel moment nu poate procesa afirmațiile în acest sens; duritatea și lipsa de compasiune îl resping. Numărul șase oprește piesa la un moment dat, pentru că apare ceva care îi amintește de un eveniment nu prea îndepărtat, la care preferă să nu se mai gândească. Numărul șapte schimbă canalul cu puțin înainte de final – ceva îi stimulează imaginația într-un mod nesănătos și vrea să înceapă imediat să citească Biblia cu inima deschisă. Și așa am putea continua. Unul a oprit radioul și a făcut bine, iar celălalt l-a lăsat pornit și a făcut și el bine, iar între aceste două extreme există multe posibilități. Putem continua exemplul nostru și să-i invităm pe acești oameni să se întâlnească a doua zi pentru a discuta despre ceea ce au auzit. Atunci se va vedea, desigur, că există nuanțe în evaluare, dar că există totuși o anumită concordanță.

Căci reacțiile diferite nu rezultă dintr-o înțelegere diferită a piesei radiofonice sau dintr-o mare diferență în ceea ce privește normele aplicabile, ci din situațiile și

circumstanțele diferite în care se află aceste persoane. Cu acest exemplu am vrut să arăt că nu trebuie să ajungem la haos dacă suntem ascultători față de Domnul și apărăm libertatea creștină.”³¹

3. Exemplul profesorului Rookmaker ilustrează bine și al treilea principiu. Acest principiu poate fi descris cel mai bine prin cuvintele din Romani 14.22,23: „Ferice de cine nu se judecă pe sine însuși în ceea ce aprobă. Dar cine se îndoiește, dacă mănâncă, este condamnat, pentru că nu este din credință. Iar orice nu este din credință este păcat.” Te îndoiești? Te întrebi dacă să cumperi sau nu un televizor? Sau, dacă ai deja unul, dacă ai voie să te uiți la un anumit program sau nu? Dacă te îndoiești, nu o face! Cine se îndoiește este condamnat dinainte. Dumnezeu vrea ca noi să acționăm din credință și să recunoaștem clar și limpede ce vrea El de la noi.
4. Al patrulea principiu este ... nu, de fapt nu este un principiu; este *dragostea*, care nu trebuie să fie un principiu sec, ci o realitate vie în inimile noastre. Nu trebuie să ne gândim doar la ceea ce putem face noi înșine! Trebuie să ținem cont și de cei care au poate mai puțin discernământ spiritual decât noi. Este păcat în sine să joci fotbal? Nu, bineînțeles că nu. Dar dacă întâlnesc pe cineva care a devenit recent credincios și care înainte era obsedat de fotbal, atunci ar fi mai bine să nu-l iau cu mine la un astfel de eveniment (nici măcar sâmbăta). Fotbalul făcea parte din vechea lui viață, pe care a condamnat-o radical la convertirea sa. Dacă l-aș lua din nou la un meci de fotbal, s-ar putea să fie din nou contaminat de entuziasmul foștilor lui colegi. Pentru mine nu este un păcat să merg acolo, dar pentru el este. Și trebuie să țin cont de asta. „Pentru că, dacă din cauza mâncării, fratele tău se întristează, nu mai umbli potrivit dragostei. Nu nimici, prin mâncarea ta, pe acela pentru care a murit Hristos! Deci binele vostru să nu fie vorbit de rău” (Romani 14.15,16). „Și astfel, păcătuiind împotriva fraților și rănind conștiința lor slabă, păcătuiți împotriva lui Hristos. De aceea, dacă o mâncare face pe fratele meu să se poticnească, nu voi mânca niciodată carne, ca să nu fac pe fratele meu să se poticnească” (1 Corinteni 8.12,13).

Astfel, am ajuns în cele din urmă la un pericol foarte grav: pericolul legalismului, care în sine nu este mai puțin grav decât cel al conformismului cu lumea. Și, ca atare, acesta nu este doar un final necesar al acestui al optulea capitol, ci și un avertisment util la sfârșitul întregii cărți. Cine vorbește sau scrie despre poziția creștinului în lume, se aventurează pe un teren controversat.

Nu este ușor să trăiești ca și creștin în această lume și tocmai de aceea, poate că toți tindem să căutăm modele fixe, reguli familiare pe care să ne putem baza. Aceasta ascunde un mare pericol. Viața creștină autentică nu este determinată de legi, de reguli sau de prescripții, ci de dependența de rugăciune, de o relație vie cu Dumnezeu viu, pe care L-am cunoscut în Isus Hristos. Atitudinea, nu cunoașterea, este cheia. De aceea, aș dori să închei cu câteva citate din epistola lui Pavel către Filipeni:

- **Filipeni 1.9-11:** Și aceasta mă rog, ca dragostea voastră să prisosească tot mai mult și mai mult în cunoștință și în orice pricepere, ca voi să le deosebiți pe cele alese, ca să fiți curați și fără vină pentru ziua lui Hristos, umpluți de rodul dreptății, care este prin Isus Hristos, spre gloria și lauda lui Dumnezeu.

³¹ H.R. Rookmaker, *Kunst en Amusement*, Kampen: J.H. Kok, 1962, pag. 157.

Cetățeni ai cerului pe pământ

- **Filipeni 2.3-5:** Nimic să nu fie din duh de partidă sau glorie deșartă, ci, în smerenie, unul considerându-l pe altul mai presus de sine însuși, nu privind fiecare la ale lui, ci fiecare și la cele ale altora. Pentru ca acest gând să fie în voi, care era și în Hristos Isus.
- **Filipeni 2.14-16a:** Faceți toate fără murmure ..., ca să fiți fără cusur și curați, copii ai lui Dumnezeu fără vină în mijlocul unei generații strâmbe și pervertite, în care străluciți ca niște luminători în lume, ținând sus Cuvântul vieții.
- **Filipeni 3.14-21:** Alerg drept spre țintă, pentru premiul chemării de sus a lui Dumnezeu, în Hristos Isus. Deci câți suntem desăvârșiți să gândim aceasta; și, dacă gândiți ceva altfel, Dumnezeu vă va descoperi și aceasta. Dar la ceea ce am ajuns, să umblăm pe aceleași urme. Fiți împreună-imitatori ai mei, fraților, și ațintiți-vă privirea la cei care umblă așa cum ne aveți model pe noi; (pentru că mulți, despre care v-am spus deseori și spun și acum plângând, umblă ca vrăjmașii crucii lui Hristos, al căror sfârșit este pieirea, al căror dumnezeu este pântecul, și gloria le este în rușinea lor, care gândesc cele pământești). Pentru că cetățenia noastră este în ceruri, de unde Îl și așteptăm ca Mântuitor pe Domnul Isus Hristos, care va transforma trupul smereniei noastre în asemănare cu trupul gloriei Sale, potrivit lucrării puterii pe care o are, de a-Și supune chiar toate lucrurile.

Tradus de la: <https://www.soundwords.de/christen-und-kultur-8-a18520.html>

Titlul original: „8 – Christen en cultuur“

in *Hemelburgers op Aarde: De levenspraktijk van christenen in deze wereld*,

Vaasen: Medema, 1980, pag. 175–215.